

HET ASSYRISCH IMPERIALISME

ALS

HISTORISCH PROBLEEM

Ons onderwerp betreft het Assyrische wereldrijk als een der meest opvallende verschijnselen uit de Oosterse oudheid. Men zou zich kunnen afvragen, of wij ons in een tijd, die zelf historie beleeft en waarin straks de beslissingen vallen over de toekomst van het avondland en van het blanke ras, moeten concentreren op een onderwerp, waarvan de actualiteit sinds lang is uitgedoofd.

Een onderwerp als dit heeft zijn voordeel en zijn nadeel. Het voordeel, dat alles zo veilig en ver in het verleden ligt en dat wij bij de oude Assyriërs een periode van ruim vijftien eeuwen in haar ontstaan, bloei en afloop kunnen overzien zonder er iets aan te kunnen veranderen: zonder hartstocht, sine ira et studio. Een nadeel zou alleen kunnen zijn, dat ons de belangstelling voor eigen problemen toch te sterk wordt en dat ons het subjectieve moment parten speelt: het zoeken naar het paradigma voor het heden en naar de analogie met onze tegenwoordige vraagstukken en belevissen.

Want zuiver objectieve geschiedschrijving is onmogelijk en wellicht niet eens meer het ideaal van onze tijd. Ook de historicus is gebonden aan zijn standpunt als aan zijn wezen. Met het impressionisme is hij — die toch altijd iets gemeen heeft met de beeldende kunstenaar — niet meer tevreden. Aan een expressionistische geschiedschrijving zijn wij nog niet toe, eerder nog aan een stilering en periodise-

ring van historische feiten waarvan Arnold Toynbee in onze dagen de meest bekende vertegenwoordiger is.¹⁾

In de uitdrukking „wereldrijk” ligt dit beginsel der stilering en periodisering in principe reeds besloten. De traditionele opvatting van de vier opeenvolgende wereldrijken, waarvan de waarde — ook in moreel opzicht — geleidelijk achteruitgaat, berust op het droombeeld van Koning Nebukadnezar, zoals ons dat beschreven wordt in het tweede hoofdstuk van het bijbelboek Daniël: die droom van het reusachtige standbeeld met het gouden hoofd, de zilveren borst en armen, de koperen buik en lendenen, ijzeren benen,

1) Het ideaal van een expressionistische geschiedschrijving (mits het een ideaal is) werd het dichtst benaderd in een ver verleden: door de oude Egyptenaren, zoals wijlen Prof. A. de Buck heeft uiteengezet in een oratie over *Het typische en het individueele bij de Egyptenaren*, Leiden 1929, pp. 14-28.

maar — behalve dit ijzer — één lemen voet, zodat een enkel steentje voldoende is die voet en daarmee het gehele beeld te verbrijzelen. Volgens de traditie nu is dit eerste van de vier imperia het Chaldeeuse onder de grote Nebukadnezar zelf, dat echter — zoals wij straks nader zullen zien — de onmiddellijke voortzetting is van het Assyrisch wereldrijk der Sargoniden en daarmee tot een eenheid kan worden saamgevat. Dan verwacht men (want de profeet is geen vleier), dat dit rijk — vergeleken met het goud — de volgende drie in waarde, macht en betekenis aanmerkelijk overtreft.

De waarschijnlijkheid, dat de optelling op de opeenvolgende koningen der Chaldeeuse dynastie slaat en niet op de vier wereldrijken, waarvan het laatste dan zou zijn het Imperium Romanum, laat ik buiten beschouwing. Zijn het imperia, dan zijn ze in het leven geroepen en in stand gehouden door het Imperialisme, welk woord volgens het *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* van Van Dalen betekent: een politiek van heerszucht en het streven naar oppermacht. Dit streven lokt verzet uit en een enkel losrakend steentje is voldoende als het begin der ineenstorting.

Nu is hier een waarschuwing op zijn plaats. De profeet, in zijn uitleg van de droom, ziet de zaak sub specie aeternitatis: de God van de hemel heeft aan de koning deze oppermacht over de bewoonde wereld verleend. Letterlijk hetzelfde besef hadden de Assyrische koningen van hun roeping: de roeping om de wereld aan hun nationale God Assur te onderwerpen. Hierbij beseffen zij steeds de afstand tussen de goddelijke en de menselijke sfeer. De koning is slechts de priester van zijn god

Assur, ja diens ootmoedige knecht en hij rekt zich nooit — zoals de koningen van het Nieuw-Sumerische rijk of zoals de Farao's — zelf tot de goden. Van konings-apotheose is in Assyrië zelfs op het hoogtepunt van zijn macht geen sprake, maar ook niet, zoals in Babylonië sedert Hammurabi, van een scheiding tussen tempel en paleis of (zoals wij zouden zeggen) tussen kerk en staat, en nog minder van een principiële theokratie, zoals bij de profeten van Israël.

De koning bekleedt de hoogste priesterlijke waardigheid, maar bezigt tegenover zijn God termen van bijna overdreven ootmoed. Wie het begin der annalen van Sanherib kent (een der eerste teksten, die de aanstaande assyrioloog leest) komt hiervan onder de indruk. Ook in het ritueel, dat de koning moet waarnemen, is er menige bijzonderheid, waardoor Assyrië zich van Babylonië onderscheidt en waarop wij pas in de laatste jaren hebben leren letten. Er is een groot verschil geweest tussen de Assyrische mentaliteit en de Babylonische, die (ondanks alles) nauwer verwant is geweest met de Israëlitische. De koning van het Assyrische wereldrijk is, ondanks zijn macht, onderworpen geweest aan een strenge discipline, daar hij als de Knecht van zijn God diens macht en roem over de wereld moest verspreiden, en ook de enkeling werd onderworpen aan een militaristische discipline op godsdienstige grondslag.

Mijn opvolger op de Assyriologische leerstoel in Leiden, prof. F. R. Kraus, heeft de vergelijking tussen de Assyrische en de Israëlitische mentaliteit doorgetrokken, in een lezing, verschenen in Jaarbericht No. 15 (pp. 232-239) van het *Genootschap Ex*

Oriente Lux. Hij heeft gelijk, als hij de nadruk legt op de scherpe tegenstelling. Maar hij overdrijft naar mijn mening, als hij aan de Assyriërs een gebrek aan elke ideologie en enkel machtswellust wil toeschrijven. Want ten eerste zou ik de uitdrukking „ideologie” — althans in 't Nederlands — liever willen beperken tot moderne pseudo-religies, zoals het Marxisme. Ten tweede zou ik de opvatting der Assyriërs van hun taak toch wel religieus durven noemen: in ootmoed de naam en de macht van hun god over de bewoonde aarde te verspreiden, al is het met bloed en met tranen en wapengeweld. Dat de overwonnenen en overlevenden de strekking niet begrepen, laat staan waardeerden, ligt voor de hand.

Ook Kraus spreekt in de titel van zijn lezing over het Assyrische imperialisme, zoals ik, onafhankelijk van hem en na enige aarzeling, ook heb gedaan. De toepassing van termen als imperialisme, socialisme, nationalisme op de Oosterse oudheid zou kunnen leiden tot een lichtvaardig terugprojecteren van moderne idealen of instellingen. Evenmin als wij b.v. in een antieke maatschappij, waarvan de sociale structuur berust op de slavernij, zonder meer nog spreken van socialisme, mogen wij termen als nationalisme en imperialisme zonder nadere verklaring toepassen op de oude Oosterse monarchieën noch op mensen van ongeveer dertig eeuwen geleden, wier gevoelens op politiek terrein wij slechts bij benadering kennen.

Want al deze gevoelens of instellingen zijn in de oudheid godsdienstig gemotiveerd en deze motivering was het primaire. Als de oude Sumeriërs in hun stedelijke gewesten in een soort van socialistische

maatschappij leefden, dan was dit alleen omdat de goden in hun tempels als de eigenaars golden van alle roerende en onroerende goederen. En als men nationalisme mag beschouwen als het geactiveerde besef van saamhorigheid in een gemeenschap, die onderling is verbonden door geboortegrond, taal en traditie, dan geldt ook hier de nationale god (in dit geval de god Assur) als de Heer, schepper en eigenaar niet alleen van het land, maar van de wêreld. Men ontkent het bestaan en zelfs de macht der naburige goden niet, maar deze moeten aan Assur onderworpen worden. De overtuiging van een Jesaja, dat de kracht schuilt in stilheid en vertrouwen en niet in paarden of strijdwegens en dat de Assyriërs slechts werktuig en tuchtroede zijn in de hand van de Almachtige, was voor deze Assyriërs zelf onbereikbaar. En de dochter van Sion bespot dezelfde koning Sanherib, die tegenover zijn eigen god zo ootmoedig is, omdat hij in zijn overmoed tegen de God van Israël geraasd heeft (Jes. 37, 21-35).

Ootmoed, hoogmoed en wreedheid: dat zijn ondragelijke, bijna tragische tegenstellingen. Op grond hiervan wordt het karakter en het lot van een Sanherib en ten slotte van het gehele rijk der Sargoniden begrijpelijk.

„Wee de bloedstok, louter leugen,
vol van verscheuring, zonder ophouden
rovend!

Hoor, zweepgeklap! hoor, wielengeratel!

Jagende paarden, opspringende wagens,
steigerende rossen en vlamme
zwaarden,

bliksemende lansen en tal van ver-
slagenen,

een menigte doden — eindeloos veel lijken!

Men struikelt over de lijken . . .

Al wie dat ziet vlucht weg en zegt:
Verwoest is Nineve . . . en niemand
beklaagt haar . . . !”

Dit vloekwoord wordt aangetroffen bij de wellicht meest poëtische en minst gelezene onder de kleine profeten: bij Nahum (hoofdst. 3), die wee uitroept over de bloedstad.

Montesquieu heeft eenmaal die volken gelukkig geprezen, wier geschiedenis vervelend is . . . In ieder geval zijn zulke volken bij hun burenen en tijdgenoten de minst gehate. Is dit juist, dan mag men aan de oude Assyriërs noch geluk noch bemindheid toekennen, al is hun lange geschiedenis van het begin tot het eind vervuld van leven, beweging en dramatische spanning. Hun onbemindheid echter, zelfs bij het verre nageslacht is zo opvallend, dat de vraag naar psychologische motieven, zelfs bij de tegenwoordige historici, zich opdringt.

Wij hebben twee standaardwerken over de Assyrische geschiedenis: dat van Sidney Smith, die slechts de oudere geschiedenis tot 1100 v. Chr. uitvoerig behandelt, terwijl het vervolg wordt geboden in het derde deel der *Cambridge Ancient History*. Voorts de omvangryke *History of Assyria* van Olmstead, bloemrijk van stijl en levendig geschreven. De historische bronnen zijn in Engelse vertaling bijeengebracht door Luckenbill. Wie een populair overzicht, ook van de nieuwste gegevens, wenst, neme Von Soden, *Herrscher im Alten Orient*.¹⁾

1) W. von Soden, *Herrscher im Alten Orient*, Berlin-Göttingen-Heidelberg (Springer Verlag 1954).

Van deze geleerden nu toont de eerste, Sidney Smith, een besliste afkeer van degenen, die zijn helden moesten zijn. Hij spreekt van een natuurlijke antipathie bij vrijwel alle moderne auteurs en ontkent met nadruk ook maar enig enthousiasme te koesteren voor Assurische koningen of hun heirlegers, die slechts een funeste invloed („a disastrous influence”) op de wereldbeschaving hebben uitgeoefend. In zijn bijdrage tot de *Cambridge Ancient History* blijkt hij gelukkig enigszins gekalmeerd te zijn. Daar noemt hij het Assyrische rijk „one of the most remarkable empires of Antiquity” en ziet hij de historische betekenis van dit rijk hierin, dat het de volken van het Oosten in politiek en economisch opzicht dichter bij elkaar heeft gebracht en vergelijkt hij het tijdperk van koning Assurbanipal met het Augusteïsche tydvak in Rome.

Het andere standaardwerk, de *History of Assyria* door Olmstead, met ruim 650 bladzijden, verschenen in 1923, geeft blijk van meer sympathie, al is dan ook het laatste hoofdstuk, in de levendige stijl, die zich tot de opschriften der hoofdstukken uitstrekt, gewijd aan de „Assyrische wolf”. Bedoeld is de beeldspraak uit „The Hebrew melodies” van Lord Byron, waar de Assyriër verschijnt als de verscheurende wolf, die de vreedzame schaapskooien binnenvalt:

„The Assyrian came down like the wolf
on the fold, and his cohorts were gleaming
in purple and gold; . . . And the sheen
of their spears was like stars
on the sea, when the blue wave rolls
nightly on deep Galilee” . . . !

En daarna toont hij aan, dat de Assyriër

niet met de wolf, maar met de herdershond moet worden vergeleken.

Ondanks deze welgemeende apologie laat Luckenbill aan zijn tegenzin de vrije loop: „... Als koningen als Assurnasirpal, Tiglatpileser, Sanherib en al de anderen er behagen in schepten de wanden van hul paleizen te bedekken met die verhalen van hun barbaarse verrichtingen — waarom zouden wij hen geen barbaren noemen?”

Wij hebben een reeks van zulke oordelen verzameld. Daaronder ook uit Hitler-Duitsland, toen alle heldenfeiten der Assyriërs aan invloeden van „Die nordische Rasse” en „Die arische Oberschicht” werden toegeschreven. Arisch-iraanse en Arisch-indische invloeden zijn er wel geweest in het Rijk van Mitanni omstreeks 1400 v. Chr.; maar onder de honderden persoonsnamen, die wij uit Assyrië in die periode kennen, is er geen enkele van dit soort. En heldenliederen werden toen evengoed gezongen ter ere van de Babylonier Nebukadnezar — de eerste van die naam — die zeker geen Ariër geweest is.¹⁾

Tegenover de oorlogszucht der Assyriërs staat zonder twijfel hun groot talent voor organisatie van staat en leger en hun fijne zin voor schone kunsten en monumentaliteit. Terecht heeft men hen een Oosterse praëincarnatie genoemd van de

1) Deze dwaling werd gecorrigeerd door W. von Soden in een opstel over *Aufstieg und Untergang der Grosreiche des Zweistromgebietes*, verschenen in een verzamelwerk over *Aufstieg und Untergang der Grosreiche des Altentums*, onder redactie van W. F. Müller, 1958, pp. 37-64.

Romeinen.²⁾ Maar naar het algemeen gevoelen zijn zij — in tegenstelling tot hun zuidelijke burens, de Babyloniërs — onder alle imperialisten der Oosterse en klassieke oudheid de meest bloeddorstige geweest. Zij hebben haat gezaaid en storm geoogst.

Vandaar die plotselinge ondergang van hun rijk, op het hoogste punt van hun macht, zonder een spoor achter te laten. De verwoesting van Nineve, door de verende strijdkrachten der Meden en der Chaldeërs, valt in het jaar 612 v. Chr., de grootste uitbreiding van het rijk, door de wen later, Xenophon met zijn tienduizend Grieken op de terugtocht na de nederlaag bij Kunaxa dwars door Assyrië langs de puinhopen trok, waar eenmaal de wereldstad Nineve had gestaan, toen wist men hem van deze stad en van haar bewoners, de Assyriërs, niet eens de naam meer te vertellen. En in de Romeinse keizertijd was — zoals de satiricus Lucianus omstreeks 150 na het begin van onze jaartelling getuigt — de nauwkeurige ligging van deze oude wereldstad vergeten.

Hoe is dit merkwaardig vlotte verdwijnen te verklaren? Een ding is zeker en wordt dan ook door de grote Engelse historicus Toynbee terecht opgemerkt. Achter de voorgevel van militaire triomfen had Assyrië zichzelf te gronde gericht door politieke onbestendigheid, economisch bankroet, verval van beschaving, achteruitgang van bevolking. Als bewijs daarvoor kan het verdringen van de echte oude Assyrische of Akkadische taal door het Aramees worden beschouwd, waarmede

2) Cf. J. H. C. Kern in het *Jaarbericht Ex Oriente Lux*, No. 10, 1948.

waarschijnlijk een verdringen van de echte oude Assyrische bevolking gepaard ging. De Assyrische soldaat, die Nineve in 612 verdedigde, was ondanks al zijn roem en geduchtheid nog slechts (zoals Toynbee het uitdrukt) „a corpse in armour”: een lijk in een wapenrusting.¹⁾

En toch verdient wellicht een andere rangskikking de voorkeur. Voor ons begint het eerste van de vier wereldrijken der verovering en verwoesting van de Egyptische hoofdstad Thebe, niet meer dan vyftig jaar eerder. En toen, weer ruim twee eeuwen oudheid — het Babylonisch-Assyrische, het Perzische, het Griekse, het Romeinse — in het jaar 745 v. Chr. met de troonsbeklimming van koning Tiglatpileser III en het duurt tot 539, de verovering van Babylon door Cyrus, dus ruim twee eeuwen. De val van Nineve in 612 en de ondergang van het rijk der Sargonieden was in werkelijkheid slechts een episode: een verplaatsing van het centrum naar de zuidelijke hoofdstad Babylon en een verplaatsing van de dynastie eveneens naar het Zuiden: Chaldéa. Het centrum van het rijk — het Tweestromenland tussen de beide rivieren de Eufraat en de Tigris — blijft hetzelfde. De val van de dynastie en van haar hoofdstad — de grote betekenis van Nineve begint pas met koning Sanherib en omvat niet eens een eeuw en is dus, als ik het zo mag uitdrukken, een zuiver interne aangelegenheid. Het bedrijf zelf, ook het oorlogsbedrijf, gaat door. De veroveringspolitiek van een koning als de ook uit de Bijbel welbekende Nebukadnezar

1) Cf. A. J. Toynbee, *A Study of History* (Abridgment by D. C. Somervell), Oxford 1947, p. 341-2.

II — hoewel geen Assyriër — is de rechtstreekse voortzetting en voltooiing geweest van die der Assyrische Sargonieden. Van hier gezien, vereist het schema van Toynbee in het vierde deel van zijn monumentaal werk en ook in het uittreksel door Somervell een lichte correctie. Zijn periode van „Universal peace” zou ik liever willen rekenen over de 2 eeuwen van 745-539 v. Chr. — al neme men dan de uitdrukking „vrede” in die geval met een bijzonder groot korreltje zout!

Is dit juist, dan komt het Assyrische militarisme volkomen op een lijn te staan met dat van de grote veroveraars van het nauw verwante naburige volk in het Zuiden: een Sargon van Akkad, Hammurabi, Nebukadnezar I en II of met Thutmes III uit de Egyptische en Subbiluliuma uit de Hethietische cultuurkring. De enige vraag, die overblijft, is die, waarom de Assyriërs eigenlijk zo bijzonder ongunstig daartegen schijnen af te steken, dat zelfs hun historici gevoelens van afkeer, nie onderdrukken.

De eerste reden is, als ik het goed zie, zuiver historiografisch en stijlkritisch van aard. Zoals men weet, zijn in *Assyrië* de eerste opgravingen gedaan; de Babylonische beschaving kwam pas later voor de dag, de Sumerische nog later. De eerste opschriften in spijkerschrift, die men ontcijferde, waren de Assyrische koningsopschriften (afgezien dan van de Perzische) en de eerste indrukken zijn de blijvende. Nog heden noemt men deze gehele tak van wetenschap immers *Assyriologie*, en niet Babylonologie. Deze koningsopschriften nu waren stichtingsoorkonden, die meestal ingemetseld zijn geweest onder de fundamente van grote gebouwen, vooral

van tempels. Nu was het bij de Babylo- niërs gebruikelijk, zich in zulke opschrif- ten uitsluitend te beperken tot het sacrale : tot de vrome werken van den koning in 't belang van den eredienst. De Assyrische koningen echter beschrijven in deze stich- tingsoorkonden telkens in de eerste plaats zeer uitvoerig en aanschouwelijk hun veld- tochten, dus de veroveringen, waardoor zij de heerschappij van hun god Assur heb- ben gevestigd en uitgebreid; pas in de tweede plaats volgt daarop, veel korter, de vermelding van het bouwwerk, dat de aanleiding is tot het opschrift, en van hun sacrale verdiensten op het terrein van den eredienst.

De eerste indruk dus, die men van de Assyrische opschriften verkreeg, was die van ongebreidelde oorlogszucht; de eerste indruk van de Babylonische die van vreed- zaamheid en vroomheid. Daarbij komt, dat die eerste grote opschriften, die gevon- den en ontcijferd werden, afkomstig zijn uit den bloeitijd van het Assyrische rijk, toen Babel politiek zwak was en zijn kracht moest zoeken in de uitbreiding van de Marduk-religie, dus inderdaad op het ter- rein van de eredienst. Maar de tegenstel- ling geldt zelfs nog van de koningen van het Nieuw-Babylonische rijk : terwijl de Assyrische koningen telkens over hun oor- logen spreken en hun veldtochten achter elkaar optellen, zou men op grond van de talrijke opschriften van Nebukadnezar II — een bijzonder trouwe aanhanger der priesters van Marduk — niet eens vermoeden, dat ook hij ongeveer de gehele Voor- Aziatische wereld, tot Egypte en Klein- Azië toe, veroverd en overal heen veld- tochten ondernomen heeft. Natuurlijk be- seft men bij nader overleg de verkeerdheid

van het *argumentum e silentio*. Maar de eerste indruk heeft zich ingeprent.

En deze eerste indruk moet wel diep zijn geweest. Want juist tot de eerste van deze uitvoerige berichten der Assyrische koningen, die reeds in de begintijd der Assyrische wetenschap bekend zijn gewor- den, behoorden de uitvoerige en maar al te aanschouwelijke annalen van koning Assurnasirpal II. Het was geen opschrift op een kleicylinder, die in de fundamen- steen was ingemetseld, maar het was veel mooier en duidelijker ingegrift in de pla- ten van het plaveisel bij de ingang van de tempel van de god Ninurta in Kalach : drie kolommen met 374 regels, bijna uit- sluitend over de oorlogen, vooral de eerste zes veldtochten. Dit grote opschrift werd reeds in 1861 door Rawlinson in spijker- schrift gepubliceerd; de eerste poging tot vertaling is van Oppert, 1863. Deze Assur- nasirpal nu heeft zijn volk wel in een bij- zonder slechte reuk gebracht — en ook hier gold weer, dat de eerste indruk de blijvende is geweest. De wreedheid tegen- over de overwonnenen en gevangenen, die hij hier met schijnbaar naïef zelfbehagen beschrijft, is zo afschuwelijk, dat men er zich slechts met afschuw van kan afkeren. Daarby komen de afbeeldingen op de re- liëfs, die eveneens reeds in deze begintijd werden opgegraven : afbeeldingen van ge- vangenenen, die levend gespietst of gevild worden. Men mag wellicht zeggen, dat As- surnasirpal hierdoor aan zijn gehele volk, met diens 1500 jaar lange geschiedenis, een stempel van wreedheid, van sadisme, heeft opgedrukt.

Bekijkt men de zaak nader in historisch verband, dan heeft men alle aanleiding om te vermoeden, dat zo stelselmatig

wreedheid niet alleen tot dezen énen koning, maar zelfs tot diens eerste regeringsjaren beperkt is geweest. Want wij weten thans meer van Assurnasirpal. De laatste veertien jaar van zijn regering waren niet alleen vreedzaam, maar hij wist toen de administratie van zijn rijk zodanig te reorganiseren, dat zelfs Sidney Smith hem prijst. Hij zegt in dit verband zelfs, dat deze periode van vreedzame reorganisatie ons juist het tegenovergestelde laat zien van een roofstaat die de landen te vuur en te zwaard verdelgt en verwoest. Daarbij komt de bloei van de bouwkunst en de beeldende kunst onder zijn regering. Dus dezelfde koning, die het toonbeeld is van de meest militarist, is tevens het toonbeeld van een goed regent: een waarschuwing voor generalisatie zelfs bij één persoon! Maar hoe is de tegenstrijdigheid te rijmen?

Hier heeft vermoedelijk Olmstead de oplossing gevonden door te spreken van „the calculated frightfulness of Ashurnasirpal”: de methode van opzettelijk schrik aanjagen, terroriseren. Zijn tochten zijn plundertochten, die in zijn eerste zes regeringsjaren jaarlijks moeten worden herhaald. Zodra hij de hielen heeft gelicht, komt het verzet weer op. De methoden, die de jonge koning daartegen heeft bedacht, zijn het verwoesten van de steden en dorpen, het uitmoorden van de bevolking, het afschrikken door de meest wrede straffen. Werd het veroverde gebied echter, zoals later geschiedde, als provincie ingelijfd, dan moesten ook deze methoden worden gewijzigd. Toen kwam de methode op van de deportatie — het wegvoeren van gehele bevolkingen in de ballingschap — die trouwens voor ons nog altijd meer verbonden is met de naam van de Chaldeeuwse ko-

ning Nebukadnezar dan met Tiglatpileser III en de Sargonieden. Zelfs dit was geen speciaal Assyrische uitvinding.

De naklanken van dit stelselmatige terrorisme en van deze methoden kan men beluisteren bij de profeten van Israël. Het populaire gebrek aan sympathie voor de Assyriërs is ouder dan de begintijd van de opgravingen en van de ontcijfering van het spijkerschrift: het berust op de Bijbel: dus op de indrukken, die de meesten onzer reeds in onze kinderjaren hebben ontvangen. De dreigingen der profeten van Israël — vooral Jezaja, Micha, ook Nahum — verplaatsen ons midden in de periode van het Nieuw-Assyrische rijk ten tijde der Sargonieden; dus juist in die periode van nabloei bij grootste machtsuitbreiding en beginnend verval vóór de plotselinge ondergang.

Hier kan men opmerken een bepaalde antipathie tegen de Assyriërs tegenover een zekere sympathie voor de koningen van het Nieuw-Babylonische rijk, evenals later voor Cyrus en de Achaemenieden. De reden van deze tegenstelling moet niet slechts op religieus, maar ook op politiek terrein worden gezocht. Wat het religieuze betreft: een zekere intolerantie bij de Assyrische overheersers — men denke aan de godsdienstvervolging onder de Assyrischgezinde koning Manasse — tegenover een zekere tolerantie bij de Chaldeërs en Perzen. Bij de Babylonischen Marduk als wereldgod vond men verwante trekken met Jahwe, wiens naam voorzien werd van de vocalen van Adonaj: Merodach-Jehova.¹) Maar dat men ook deze tegenstelling niet moet overdrijven, blijkt uit tal van bekende aanhalingen bij Jeremia en in de tweede helft van het boek Jesaja en ook uit Psalm

137 met hun hartstocht tegen Babel als het toonbeeld van zonde en wreedheid.

Zie ik het goed, dan is de aanvanke-lijke tegenstand tegen Assyrië op politiek terrein te verklaren door de solidariteit der Syrische kleine mogendheden tegenover het gevaar en Assyrische overheersing, waarbij men hulp zoekt bij Egypte. Hetzelfde gevaar bedreigde toen ook Babel en de Chaldeërs, die op hun beurt hulp zochten bij Elam en ook in het Westen, dus in Syrië en Palestina.

Men denke aan het gezantschap, dat de Chaldeeuse vorst Merodach-baladan¹⁾ volgens het bijbelse verhaal (II Kon. 20, 12-21 en Jes. 39) aan koning Hizkia naar Jeruzalem heeft gezonden: vermoedelijk in het jaar 703, toen het hem na het tragische einde van de grote Sargon met Elamietische hulp gelukt was voor de tweede keer Babylonië van Assyrië los te scheuren en de Babylonische troon te beklommen.

Toen duurde zijn heerlijkheid niet meer langer dan negen maanden — maar wat hij zocht te bereiken was het vormen van een antiassyrische coalitie in het Westen en natuurlijk de nodige geldmiddelen.

1) Hier is een andere verklaring mogelijk en zelfs waarschijnlijker. Als de naam *Marduk* (volgens A. Falkenstein) moet worden verklaard als ontstaan uit (*a*)*mar* (*u*)*duk* (= *utu-k*, de Sumerische naam van de Zonnegod met de genitiefuitgang), dan kan de vorm Merodach = *Merodak* worden verklaard als (*a*)*mar-ud-ak*, dus de jongere vorm van deze naam met de genitiefuitgang-*ak*).

1) Cf. over Merodach-baladan de verhandeling van W. F. Leemans in het Jaarbericht Ex Oriente Lux No. 10, 1948, pp. 432 vv.

Vandaar de belangstelling van zijn gezanten vooral voor het schathuis en het tuighuis van de Judese koning, maar vandaar ook de dringende waarschuwing van de profeet Jezaja (h. 39; 2 Kon. 20, 12-21), toen Hizkia bereid bleek te zijn hun al zijn schatten en middelen ter beschikking te stellen.

Want voorlopig was — zoals de verdere gebeurtenissen aantoonde — een Babylonische politiek voor Juda gevaarlijk en Jezaja zelf heeft de verwoesting van Babylonische politiek voor Juda gevaarlijk beleefd en reeds het gevaar, dat vanuit dit tweede centrum van het wereldrijk dreigde, beseft. En zodra Babylonië nog geen eeuw later, na de val van Nineve, onder Chaldeeuse koningen als Nabopolassar en Nebukadnezar dezelfde weg van verovering en overheersing opging, wordt Babel de vijand, zoals dit zoëven nog Nineve was geweest.

Maar wie de Bijbel kent, kan ook hier een klein verschil opmerken, een nuance: Nineve wordt beoordeeld als de bloedstad, vol geweld, die het roven niet nalaat en pas in de tweede plaats als de hoer met haar toverkunsten (Nah. 3) — Babylon echter is van meet af aan het toonbeeld van zonde en ontucht, dus voornamelijk als het centrum van religieuze afvalligheid. Dit betekent niet, dat het zachter wordt beoordeeld. Gelukkig degene, die haar kinderen tegen de rots verplettert (Psalm 137). De haat is dezelfde, of de verdrukkers nu Babyloniërs zijn of Assyriërs of Egyptenaren dan wel de Israëlië naburige volken, wier wandaden in Amos, hoofdst. 1 en 2, worden opgeteld.

Hieruit volgt, dat wij van generalisatie moeten afzien: geen oorlogszuchtige en

wrede Assyriër tegenover een vreedzame Babyloniër en een vrome Israëliet. Maar er is meer. Als wij naar de begintijd van de Assyrische geschiedenis teruggaan, dan blijkt nog iets anders: de koloniale geschiedenis van Assyrië is ouder dan de militaire. „Koloniaal” : *sit venia verbo*: weer een van die termen zoals ook imperialisme of communisme, die men op de Oosterse oudheid zonder nadere toelichting niet mag toepassen. Reeds uit de tegenstelling met militair blijkt, dat ik geen veroveringstochten, maar vreedzame handelsbedrijven bedoel, die ver van het Assyrische moederland waren gevestigd. Ik denk dus hier niet aan het feit dat men dit Assyrische moederland zelf in de periode tussen 2400 en 2000 v. Chr. zelf een kolonie zou kunnen noemen: eerst van het rijk van Akkad en daarna van het Nieuw-Sumerische rijk met de beroemde stad Ur, de vaderstad van aartsvader Abraham, als centrum. Inderdaad hebben de Assyriërs toen de taal, de godsdienst en de beschaving der Babyloniërs (of Semietische Akkadiërs) overgenomen, totdat zij — spoedig zelfstandig geworden — in de loop der eeuwen dit hún moederland gingen overheersen.

Wij denken veeleer aan de Assyrische handelsfactorijen in de 19e eeuw vóór Chr. midden in Klein-Azië duizenden mijlen van de hoofdstad Assur verwijderd. Wie zich verdiept in de oorkonden uit de Assyrische handelsfactorij in Kanesj, het tegenwoordige Kültepe, in Kappadocië, staat verbaasd, hoe dit vreedzame handelsverkeer op zó verre afstanden in een zó vroege periode mogelijk is geweest. De handelaren met hun families waren aaneengesloten tot een stevige gemeenschap

en zij zijn in dat verre Anatolië, wat taal, beschaving en godsdienst betreft — afgezien dan van taalkundige dialektische verschillen — zuiver Assyrisch gebleven. Assur (de oude Assyrische residentie) noemen zij „de stad” en de zakencorrespondentie op kleitafeltjes in spijkerschrift gaat over en weer. Zij wonen samen in een eigen stadswijk onder eigen administratie, onvermengd met de inheemse bevolking, wier produkten — vooral metalen en weefsels — zij naar Assyrië zenden en aan wie zij de Assyrische produkten verkopen: een veiligheid van handel en verkeer, zoals die slechts denkbaar is op grond van een eenheidsrijk, waarvan het politieke middelpunt toen nog niet in Assyrië, maar ergens in Boven-Mesopotamië bij de Chaboer, de bijrivier van de Eufraat, was gelegen.

Nog in de oorkonden van Mari vinden wij daarvan de sporen: eenheid van taal, schrift, handel en verkeer in dit tijdvak der bijbelse aartsvaders. Maar reeds omstreeks het jaar 1770 had het Assyrische moederland deze verre koloniën verloren en kwam het zelf te staan onder de heerschappij eerst van de Amoriëten, straks van de Harriëten en Hethiëten. En zodra omstreeks 1350 v. Chr. de zelfstandigheid was herwonnen, moesten de Assyrische koningen leren de grote handels- en verkeerswegen vooral naar het zuiden en het westen met de wapens in de hand vrij te vechten en vrij te houden: — niet uit aangeboren militarisme, maar door de economische noodzakelijkheid, met het oog op de overproductie en overbevolking in hun eigen beperkt stamland. Want straks dreigde Assyrië te worden geïsoleerd door de invasie der Arameeërs in die landen van het Westen.

Dit is duidelijk en tegen deze verklaring van de oorsprongen van het Assyrische militarisme is weinig in te brengen. Maar dan blijft nog één vraag over, de laatste: waarom zij zich dan nog in de zevende eeuw — dus in het tijdvak van Sanherib en de Sargonieden — toen feitelijk de ondergang reeds dreigde en ook de sociale en economische ellende reeds ten top was gestegen, nog steeds aan de veroveringsdrift vastklampten en juist toen, weinige tientallen jaren vóór de val, het schijnbare hoogtepunt van hun macht door de grootste uitbreiding van hun rijk hebben bereikt. Want een scheiding van hoogtepunt en verval in twee ongeveer even lange perioden is ook in dit geval in strijd met de historische feiten. Het grootste machtsbeetoon valt midden in de periode van verval.

Bekijken wij de reeks der opeenvolgende koningen uit deze dynastie, dan is in de eerste plaats opvallend hun onstandvastigheid op het terrein der binnelandse politiek. De Assyriërs hadden hun beschaving en zelfs hun godsdienst in ruime mate aan hun zuidelijke burenen, de Babyloniërs, te danken. De wederzijdse verhouding kan ongeveer worden vergeleken met die van Rome in de keizertijd tot Hellas of met die van het middeleeuwse keizerrijk tot het pauselijke Rome. Twee partijen nu stonden tegenover elkaar, die ik de clericale en de nationalistische zou durven noemen. Tegenover de partij, die haar geestelijk centrum in het Zuiden, bij de priesterschap van de machtige tempel van de god Marduk in Babylon zocht, stonden de nationaal Assyrisch gezinden, die hun aanhangers vooral in het leger en onder de hoge ambtenaren hebben gehad en die de dienst van Marduk door die van hun nationale god Assur wilden verdringen.

Van de opeenvolgende koningen van het Nieuw-Assyrische rijk nu was Sargon II (721-705 v. Chr.) als vrome vereerder van Marduk beslist Babylonisch gezind; zijn zoon en opvolger Sanherib (705-681 v. Chr.) die de stad Babylon verwoest heeft, was extreem nationalistisch; diens zoon Assarbaddon (681-668 v. Chr.) die Babylon herbouwde, was weer een vereerder van Marduk; terwijl diens zoon Assurbani-pal (668-632 v. Chr.) ondanks zijn veelzijdige geleerde belangstelling toch weer in de broederstrijd tegen Babylon de nationaal Assyrische belangen voorstond. Hier dus ontbrak de vaste lijn ten enenmale.

Het is de vraag, of consequentie — en dan in nationalistische geest — tot de handhaving van het rijk zou hebben bijgedragen. Een geleerde als Olmstead in zijn vermeld werk verdedigt het imperialisme en militarisme van een koning als Sanherib als toen voor Assyrië vanzelfsprekend. Het Assyrische wêreldrijk had volgens hem nog veel langer kunnen blijven bestaan, als zijn zoon Asarhaddon niet door de herbouw van Babylon het levenswerk van zijn vader weer had tenietgedaan, maar liever in zijn binnen- en buitenlandse politiek nog onbarmhartiger stelselmatig — „more mercilessly consistent” — ware geweest.¹⁾

Hiertegenover prijst Sidney Smith in de *Cambridge Ancient History* (1925) het aanvankelijke streven van koning Sanherib om met het oog op de te grote uitbreiding van het rijk en op de gevaren, die het van binnen en van buiten bedreigden, aan bepaalde onderdelen van het imperium —

1) Cf. A. T. Olmstead, *History of Assyria*, New York 1924, p. 296.

zoals aan Babylonië — een betrekkelijke zelfstandigheid te verlenen en hij betreurt het falen van dit streven naar decentralisatie („dominion-stelsel”), waardoor de teleurgestelde koning in de tegenovergestelde richting werd gedreven.¹⁾

Hierbij kwam naar mijn overtuiging ook een psychologisch moment. Eén ding heeft Sanherib niet kunnen voorzien, toen hij zijn oudste en meest beminde zoon, de kroonprins, met betrekkelijke onafhankelijkheid tot koning van Babylonië had aangesteld: dat de Babyloniërs deze zijn zoon en erfgenaam aan de Elamieten zouden verraden, met deze erfvijanden der Assyriërs zouden samenspannen en hem straks zouden vermoorden. Alle verdere gebeurtenissen, tot aan de volledige verwoesting van Babylon in het jaar 689 v. Chr. toe, zijn het gevolg geweest van deze tragedie. In dit geval lijkt een zielkundige verklaring — de grief van het vaderhart geoorloofd, temeer daar de laatste regeringsjaren van de koning door een zielsziekte schijnen te zijn verduisterd, totdat hij in de tempel van zijn eigen godheid²⁾ aan de vadermoordenaars ten offer is gevallen (cf. II Kon. 19, 37; Jes. 37, 38).

Onder Assarkaddon ging de decentralisatie en daardoor de verzwakking van het koningschap verder. Al heeft hij door de verovering van Egypte de grootste uitbreiding van het wereldrijk bereikt: de verdeling van het rijk in twee helften (Assyrië en Babylonië), die hij vóór zijn laatste tocht tegen dit direkt weer opstandige land heeft beschikt, werd straks aanleiding tot een noodlottige broederoorlog en een hernieuwde verwoesting van Babylon in het jaar 648 v. Chr.

Minstens even erg was de ellende op

economisch terrein. Alle rijkdommen werden opgehoopt in de grote tempelsteden, de toonmalige centra van het economische leven. Reeds Sargon en daarna weer Assurhaddon hadden aan de grote Babylonische tempels vrijdom van belasting en van herendiensten verleend. Sanherib had deze druk slechts tijdelijk verlicht, maar te nadrukkelijker aan de Assyrische steden en tempels — zoals Assur en Nineve en in het Westen de rijke Maanstad Harran — dezelfde voorrechten ingeruimd. Het gevolg was de ongelijke verdeling der goederen en lasten en de druk, waaronder de uitgezogen landbevolking en die der provincies gebukt ging. Aldus bleef het leger — onder geniale veldoversten, wier namen wij eveneens kennen — de enige nog hechte organisatie en de veroveringsoorlog de enige begaanbare uitweg. Want buiten de grenzen van het rijk wenkten de verleidelijke rijkdommen van steden als Sardes, Tyrus of het Egyptische Thebe.

Dus wees alles de weg, die, weer weinige tientallen jaren later, ook Nebukad-

1) Sidney Smith, in de Cambridge Ancient History, Cambridge 1925, p. 70.

2) De geheimzinnige naam van de god Nisroch (= Nisrog, beter *Nisrok*) moet worden verklaard als een opzettelijke contaminatie der beide godennamen Assur en Marduk. De Assyrische god Assur werd in deze periode vereenzelvigd met de oude god *Anšar* = *Ansar*. De beide namen (*a*)*nsar* + (*mar*)*duk* werden verkort (waarbij van *marduk* slechts de uitgang *-uk* overbleef) en daarna saamgesmolten tot *nsar-uk*, hetgeen werd tot *nasruk* en daarna volgens de regels der Hebreeuwse taal *nisrok* moest worden uitgesproken. Misschien heeft ook de naam van *Nimrod* invloed gehad op deze uitspraak.

nezar II — hoewel geen Assyriër — moes opgaan. Feitelijk kan men bij Nebukadnezar, onder het mom van vroomheid, bloeddorstiger trekken waarnemen dan bij zijn Assyrische voorlopers, de Sargonieden. Ik denk b.v. aan zijn smeekbede tot de Zonnegod op een stichtingsoorkonde, waarvan een exemplaar bewaard wordt in het Museum van Oudheden te Leiden:

„...Verdelg die niet horen, houwen neder allen tesaam!
Uw vreeswekkende wapenen, die de vijand niet sparen —
dat zij zich verheffen en sterk zijn!
Om te doden mijn vijand mogen zij gaan aan mijn zijde!”

Het zou de moeite waard zijn uit de talrijke en schijnbaar zo vredelievende opschriften van Nebukadnezar de zinspelingen op zijn oorlogen te verzamelen, al gaan die schuil onder de vorm van een gebed! ¹⁾

1) *Aangehaald uit Opera Minora* (Groningen 1953), p. 393. Een overzicht over de Chaldeeuwse dynastie werd door mij geboden in een bundel *Varia Historica* ter ere van Prof. A. Byvanck, Assen 1954. Het materiaal werd sindsdien door nieuwe vondsten vermeerderd.

De twee eeuwen van rond 750-550 v. Chr. waren een wild en veelbewogen tijdperk. Alle metropolen der toenmaals beschaaftde wereld werden toen verwoest: Damascus in 732, Samaria in 721, Babylon in 689, en daarna weer in 648, het Egyptische Thebe in 663, Susa in 646, Nineve in 612, Jeruzalem in 587 en Tyrus na 13-jarige beleg in 575. Toen Cyrus met zijn Perzen in 539 Babylon binnentrok, was er een nieuw begin: het oude was vergaan. Toch werd het Oosters milieu met zijn tradities de opvolgers van de grote Cyrus straks te sterk. Het Perzische rijk, waartegen de Atheners bij Marathon en Salamis streden en waartegen Alexander optrok, onderscheidt zich in principe slechts weinig van het rijk der Sargonieden of van een Nebukadnezar. Maar de toekomst was niet aan de machtige wereldrijken en wereldsteden zoals Nineve of Babylon, Susa of Ecbatana, maar aan uiterlijk onaanzienlijker gemeenschappen zoals Jeruzalem, het brandpunt van het geloof en de godsdienst, en Athene, de leerschool van de geest en de schoonheid.

Want niet de macht behaalt de overwinning, maar het geloof en de geest.

Leiden. F. M. Th. de Liagre Böhl.
(oud-hoogleraar te Leiden).